

ЩОДО ДІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЧАСІ ТА МОМЕНТУ ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН

Базове положення, що визначає відносини, які регулюються ново-прийнятими актами цивільного законодавства, формулюється у ч. 1 ст. 5 ЦК: «Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності».

Визначення дня набрання актами законодавства чинності є нескладною задачею, принаймні порівняно із задачею визначення дня (чи моменту) виникнення відносин, що регулюються цими актами. Тому здійснимо спробу більш детального аналізу проблеми «виникнення відносин».

Перш за все, зауважимо, що термін «виникнення відносин», очевидно, означає те ж саме, що і «виникнення правовідносин», оскільки «правовідносини» є правовою оболонкою (формою) фактичних відносин, що є соціальним (суспільним) змістом правових відносин. А разом фактичні відносини і правовідносини утворюють те явище, яке у частині першій ст. 5 ЦК позначається терміном «відносини», що «регулюються» актами цивільного законодавства. Цей висновок міг би претендувати на якість логічно бездоганного, якби не некоректність думки про те, що законодавство регулює, зокрема, правовідносини. Все-таки правовідносини — це або результат правового регулювання (така думка панує в юридичній науці) або проміжна ланка між законодавством та суспільними відносинами. Останнє розуміння правовідносин було розроблено Ю. К. Толстим наприкінці 50-х років XX століття, а новітнього часу розвивається Г. Л. Знаменським.

І при одному, і при іншому розумінні правовідносин вони «регулюватись» законодавством не можуть. Але це — думка правильна лише для цілей правотворчості (удосконалення законодавства). Для цілей право тлумачення і правозастосування слід враховувати позицію законодавця. А в законах ми зустрічаємо неодноразові зазначення на те, що певний закон регулює відповідні правовідносини. Врешті-решт ця термінологія дійшла і до кодифікованих законодавчих актів: у частині сьомій ст. 9 КАС двічі зазначається на «Закон, що регулює...правовідносини». Цю термінологію не можна ігнорувати і при тлумаченні частини першої ст. 5 ЦК. А це дає підстави стверджувати, що термін «відносини» у цьому законодавчому положенні позначаються фактичні і правові відносини в їх єдності. Оскільки ж зміст правових відносин складають

права та обов'язки учасників, то слід зробити висновок про те, що з моменту набрання чинності актом цивільного законодавства відповідно до частини першої ст. 5 ЦК цей акт визначає також зміст і обсяг прав і обов'язків учасників цивільних відносин (правовідносин), що виникли після набрання чинності відповідним актом цивільного законодавства. Але це — не кінцевий висновок, оскільки проблема визначення моменту виникнення відносин, що регулюються актами цивільного законодавства, потребує більш глибокого аналізу.

Для цілей правозастосування слід звернутись до більш конкретних положень цивільного законодавства, що визначають момент виникнення цивільних відносин, правовідносин, прав і обов'язків. У частині другій ст. 331, частині четвертій ст. 334, частині другій ст. 1299 ЦК ми зустрічаємо положення, що визначають момент виникнення права власності. Очевидно, з того ж моменту виникають фактичні та правові відносини власності. Стосовно ж зобов'язань момент їх виникнення, момент виникнення фактичних відносин, що опосередковуються зобов'язальними правовідносинами, момент виникнення прав та обов'язків, що складають зміст зобов'язань, положеннями ЦК не визначаються.

Законодавець більшою мірою стурбований визначенням моменту, з якого договір визнається укладеним (ст. 640 ЦК), моменту, з якого договір набирає чинності (ч. 2 ст. 631 ЦК). За таких умов правило про дію актів цивільного законодавства у часі залишилось непогодженим з моментом виникнення відносин (фактичних і правових, а також прав і обов'язків, що складають зміст відповідних правовідносин).

Проте є ще одне законодавче положення, де вирішується питання дії цивільного закону у часі. Воно формулюється у п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу і стосується застосування цього Кодексу. Цим пунктом встановлюється, що Цивільний кодекс застосовується до цивільних відносин, що виникли після набрання ним чинності. Якщо ж цивільні відносини виникли раніше, то Цивільний кодекс застосовується до тих прав і обов'язків, що виникли або продовжують існувати після набрання ним чинності. Отже, виникнення цивільних відносин (і правовідносин), не перешкоджає тому, щоб у процесі їх розвитку (динаміки) силу юридичних фактів, передбачених законодавством, виникали нові права та обов'язки. Таке розуміння співвідношення цивільних відносин (правовідносин) і цивільних прав та обов'язків впливає із п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу. Воно не може ігноруватися і при тлумаченні частини першої ст. 5 ЦК. Це означає, що виникнення цивільних відносин законодавець розуміє істотно інакше, ніж це було витлумачене нами вище. Відтак, і теоретичні концепції, покладені в основу частини

першої ст. 5 ЦК і п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу, є різними. Відповідно до п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу останній має негайну дію (з установленими винятками), тобто він визначає зміст і обсяг прав та обов'язків, що продовжують існувати після набрання чинності Цивільним кодексом. Частина перша ст. 5 ЦК надає актам цивільного законодавства перспективної дії, пов'язаної з ультраактивною дією раніше чинних актів законодавства: новоприйняті акти законодавства застосовуються тільки до тих відносин, що будуть виникати після набрання ними чинності. Якщо ж відносини виникли раніше, то до них, до прав і обов'язків, до юридичних фактів, що виникають після набрання чинності новоприйнятими нормативно-правовими актами, застосовуються раніше прийняті акти цивільного законодавства аж до моменту припинення зазначених правовідносин.

У зв'язку з цим слід врахувати, що в теорії права негайна дія закону визнається як загальне правило. С. С. Алексєєв писав: «Загальний принцип, що визначає дію нормативних актів стосовно триваючих відносин, може бути визначений як принцип негайної дії». Раніше цю думку висловлював А. О. Тілле, а пізніше — Д. М. Бахрах, О. В. Пушняк. Конституційний Суд України в одному із своїх рішень лише зазначив на можливість негайної (безпосередньої) ультраактивної та ретроактивної дії нормативно-правових актів, а далі зосередився над проблемою зворотної (ретроактивної) дії нормативно-правових актів і ухилився від того, щоб дати відповідь на запитання, яка ж дія нормативно-правових актів є загальним правилом.

А зворотна дія часу, пов'язана з обмеженням дії раніше чинного закону і перспективна дія новоприйнятого закону, пов'язана з ультраактивною дією раніше чинного закону, є винятком із загального правила. Немає будь-яких аргументів на користь того, що стосовно актів цивільного законодавства можна відступати від загального правила, тим більше, що воно реалізується стосовно самого Цивільного кодексу у п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу. Тому частина перша ст. 5 ЦК потребує відповідного доповнення — закріплення в ній загального правила про негайну дію актів цивільного законодавства (за зразком п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу).